

דברים בטקס הבוגרים של הפקולטה למשפטים במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן

מאת

דורית ביניש*

ראש המרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן, פרופ' פנחס שיפמן; המנכ"לית, גב' ניצה מזר; יושב ראש הוועד המנהל, עורך-דין דוד שימרון; הסגל האקדמי; בוגרי הפקולטה למשפטים במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן; משפחות יקרות. טקס הענקת התואר האקדמי הוא יום חגכם. לאחר שנים של מאמץ והשקעה הנכם קוצרים היום את פרי עמלכם. יש להניח כי בשלב זה רבים מכם נמצאים במהלך התמחותכם ולקראת המעבר להמשך התקדמותכם במסלול שבו בחרתם לעצמכם. הענקת התעודות היא ציון דרך משמעותי בדרככם. ציון דרך זה מסמל את כניסתכם לאחד מתחומי העיסוק המרתקים והמשמעותיים בחברה הישראלית: נכנסתם לעולם המשפט ומעתה הנכם שותפים לתפקיד שהמשפט והפועלים בתחומו ממלאים בחברה. בכניסתכם לעולם זה אתם מצוידים בהשכלה המשפטית ובכלים המשפטיים התאורטיים והפרקטיים שהוענקו לכם בלימודיכם לקראת התואר האקדמי שאתם מקבלים היום. לתפקיד אותו תמלאו כמשפטנים – בכל תחום משפטי שתעסקו בו – ישנה תרומה חיונית לקיומה של ישראל כחברה ערכית ודמוקרטית. את ההשכלה האקדמית שקיבלתם בתחום המשפט ניתן לראות כמדרגה הראשונה והמשמעותית לקראת מילוי תפקידכם החברתי כמשפטנים.

הימים שאתם באים בשערי המשפט אינם ימים קלים לחברה בישראל, בכלל, ולמערכת המשפט, בפרט. מדינת ישראל מצויה תחת איום ביטחוני מתמשך; הערים שדרות ואשקלון ויישובי מערב הנגב חשופים למתקפות של רקטות קסאם ופצצות מרגמה. החטופים שבידי ארגוני אויב מצפון ומדרום טרם שבו למשפחותיהם. גם מבחינת המציאות החברתית אנו נתונים בתקופה שאינה פשוטה: אנו חיים במציאות

* נשיאת בית-המשפט העליון. הדברים נישאו ביום 1.6.2008.

שבה מצבה הכלכלי של המדינה נראה מעורר, אך הפערים בין השכבות השונות בחברה הישראלית לא הצטמצמו ואפשר גם שהתרחבו. הצורך בחיזוק הקבוצות החלשות בישראל חיוני יותר מתמיד. האלימות, הפשיעה הכבדה ותופעות של זילות בחיי אדם היו בשנים האחרונות לחלק ממצואות חיינו ואנו חשים באבדן האמון של הציבור בכל המוסדות השלטוניים. גילויים רבים של תופעות שחיתות, חברתית ומוסרית, אופפים את החברה הישראלית, ועתה גם המערך הפוליטי, שעל כתפיו מוטלת ההתמודדות עם בעיות אלה, נראה נתון בפרשת דרכים.

כאשר כל אלה נגד עינינו אסור להיתפס לרוח הנכאים המתהלכת בקרבנו. כחברה בוגרת אנו מודעים למצוקותיה של החברה, אך אנו גם בהליך של חיפוש פתרונות – וזהו שלב חשוב בעשייה החברתית, החינוכית ואף המשפטית. זהו גם המקום שבו אתם כמשפטנים תוכלו, אם תבחרו בכך, להשתמש בהשכלתכם האקדמית ובהכשרתכם המקצועית כדי להשפיע השפעה של ממש על חיייהם של בני אדם אחרים ועל החברה בישראל.

בתוך המציאות הזאת גם מערכת המשפט עוברת תקופה שאינה קלה. אלה הימים שבהם נדרשים אנשי המשפט – שאל שורותיהם אתם מצטרפים היום – להושיט ידם לשיתוף פעולה בין כל האמונים על אכיפת החוק, כל המופקדים על שמירה על זכויות האדם וכל המופקדים הן על זכויות נאשמים והן על זכויותיהם של נפגעי עבירה. לחינוך המשפטי שקיבלתם יהיה חלק מכריע באופן שבו תמלאו את התפקיד החברתי המוטל עליכם כמשפטנים.

חילוקי דעות באשר לתפקידו של בית-המשפט או דברי ביקורת על פסקי דין הם מקובלים וראויים כל עוד הם נעשים באופן ענייני ומקצועי – אקדמי. ביקורת אף עשויה לתרום לקידום המשפט בישראל; לבית-המשפט יש והיה דיאלוג עם האקדמיה באמצעות פסיקתו ובאמצעות הביקורת המופיעות בכתיבה אקדמית. למרבה הצער, דומה כי הביקורת הנשמעת באחרונה על מערכת המשפט, בכלל, ועל בית-המשפט העליון, בפרט, אינה בגדר ביקורת אקדמית, תורמת ומפרה. אנו חשופים לניסיון מתמשך לערער על עצם הלגיטימיות של התפקיד החיוני שאותו ממלאת הרשות השופטת בשיטת המשטר הדמוקרטי בישראל. יש חשיבות עצומה לכך שדיון ציבורי בכל הקשור לבית-המשפט יהיה דיון אמיתי, שיתקיים תוך אחריות ומחויבות לשמירה על המערכת המשפטית המפוארת שנבנתה כאן במשך 60 שנות המדינה – מערכת עצמאית מבחינת השיפוט המקצועי, מערכת א-פוליטית, נטוועה בערכי הדמוקרטיה ומחויבת לערכי היסוד שלה; לצערי, זו עדיין לא מערכת עצמאית מבחינה אדמיניסטרטיבית, כגון תקציבים, תקנים וניהול עצמי, מצב שיש בו כשלעצמו כדי לערער את איוון הכוחות המתחייב בין הרשות המבצעת לרשות השופטת.

מבחינה מוסדית, שיטת הממשל הדמוקרטי שהתפתחה בישראל מעוגנת במבנה החוקתי שלנו, שבו לכל אחת משלוש הרשויות השלטוניות במדינה – המחוקקת,

המבצעת והשופטת – תפקיד של איזון ובלימה כלפי הרשויות האחרות. המבנה הזה התפתח אצלנו, בדרכנו המיוחדת, על רקע המציאות התרבותית והחברתית שלנו. מסגרת המשטר הדמוקרטי שלנו, היונקת מערכים אוניברסליים של הומניזם ומערכי היהדות כאחד, היא המסגרת שעומדת ביסוד קיומנו כמדינה ובאה לידי ביטוי בהכרות העצמאות ובחוקי היסוד שחוקקה הכנסת. היא הבסיס לכינונם של מוסדות המדינה, לעבודת החקיקה של הכנסת ולקיומו של בית-המשפט כמוסד עצמאי; מוסד העומד על משמר שלטון החוק ונותן ביטוי לעקרונות ולערכים שנועדו לשמר את המסגרת המשותפת לחברה בישראל. לבית-המשפט תפקיד משמעותי במימוש השאיפה לבנות ולקיים כאן חברה טובה יותר, חברה צודקת יותר, חברה החותרת לשוויון, חברה שמאמינה באדם ומכבדת את זכויותיו ואת חירויותיו, חברה השואפת לשמירת חוק ולטוהר מידות בקרב יחידיה ובמוסדות השלטון שלה.

כל שיטת משפט נטועה בשורשים העמוקים של מקורותיה ומתפתחת על-פי ערכיה של החברה שבה היא פועלת. השוני בין שיטה לשיטה מקרין על כל היבטיה – על אופן מינוי השופטים, על העניינים הבאים בפני בית-המשפט ועל היישום שבת-המשפט מקיימים בפסיקתם. על רקע זה קשה מאוד ללמוד ולהעתיק משיטה אחת לאחרת. כך, למשל, לא הרי השיטה שהתפתחה בארצות-הברית על יסוד יותר מ-200 שנות חוקה כשיטתנו שלנו, שצמחה במציאות של מדינה ללא חוקה, עם בעיות ביטחון קשות מיום היווסדה ועד היום, בחברה מורכבת מאוד, רבת פנים ותרבותיות. שיטתנו שלנו התפתחה כשהיא מקיימת יציבות באשר לעקרונות היסוד אך מגלה דינמיות מתמדת ונעה מתקדים לתקדים. המיזוג שבין היציבות להתפתחות הוא שמקיים את השיטה, וזוהי מלאכת ההתאמה המתמדת בין המשפט למציאות – והגישור ביניהם.

מערכת השיפוט, על כל ערכאותיה, הייתה מאז קום המדינה למבנה שלם. דורות של שופטים בנו נדבך על גבי נדבך את עקרונות השפיטה שבין אדם לחברו בתחומי המשפט הפרטי, ואת העקרונות הבסיסיים שבין האדם לשלטון. הם הניחו את היסוד למערכת האזונית שפותחה במשך השנים בכל התחומים שבין האזרח לגופים השלטוניים כתוצאה מן הצורך להגן ברו-זמנית על האינטרס הציבורי ועל חירויות הפרט וזכויות האדם, ולמצוא את נקודת האיזון הראויה בין שניהם. כבר בשנים הראשונות לקום המדינה עוצבו הדפוסים הבסיסיים של המשפט הפלילי, המהותי והדיוני. מיד עם קום המדינה, בעיצומן של השנים הקשות של התהוות החברה הישראלית כמדינה עצמאית, היה זה בית-המשפט העליון שהכיר בחופש העיסוק, בחופש הביטוי, בזכות ההתאגדות, בחופש הדת ובחופש מדת. במדינה שמוסדותיה החדשים טרם פיתחו מסורת שלטונית, במדינה שהתמודדה עם קשיים עצומים מבית ומחוץ, במדינה שקלטה מאות אלפי עולים ופליטים ניצולי שואה וקיבצה את שרידי העם כאודים מוצלים, התפתח המשטר הדמוקרטי הנאור שהמדינה וזרועותיה – המחוקקת והמבצעת – מקיימות אותו. בית-המשפט אז ועתה הוא שקבע את תחומי הביקורת השיפוטית על רשויות השלטון ואת

הנורמות החלות על הרשות המבצעת – הממשלה – בחובתה לפעול כחוק, בתחום סמכותה, תוך הפעלת שיקולים ענייניים, ללא הפליה בסבירות ובמידתיות. בית-המשפט ידע לשאוב ממקורותיו היהודיים והאוניברסליים תוך ניתוק הדרגתי מהמשפט המקובל שהוריש המנדט הבריטי, ובמקביל לחקיקה הישראלית הענפה של הכנסת שהייתה יסוד למשפט ישראלי מקורי. בית-המשפט יצר תורת משפט מקורית, משפט מקובל נוסח ישראל, שהתפתח באופן דינמי ולא עצר מלכת בכל שנות קיומה של המדינה, מאז ועד היום. כל תקופה בחיי המדינה הביאה לפתחם של בתי-המשפט את הבעיות האופייניות לזמנה: ימי הלחימה בשנים הראשונות והעתירות בענייני ביטחון; תקופות המשבר הכלכלי והאינפלציה, שבעקבותיהם באה פסיקה שהתאימה את המשפט למציאות; תוצאותיה של מלחמת ששת הימים ופתיחת שערי בית-המשפט הגבוה לצדק בפני תושבי השטחים; סוגיות הנוגעות לחוק השבות וחוק הכניסה לישראל עם העלייה הגדולה מברית-המועצות לשעבר; הביקורת השיפוטית על הממשלה, לרבות הצבא; ובשנים האחרונות – פרשנות של חוקי היסוד ובעיות הנוגעות לזכויות חברתיות, והאיזונים בין ביטחון לזכויות אדם בתקופת המלחמה בטרור.

קולות הנשמעים לאחרונה קוראים לנו כביכול להחזיר את הגלגל לאחור ולחזור אל המשפט שנהג כאן לפני 30 שנה; לצמצם את עילת הביקורת של הסבירות במשפט המנהלי ואת מבחני המידתיות; כמו כן אנו נקראים להשיב על כנה את הדרישה כי מי שפונה לבית-המשפט יצביע על זכות עמידה אישית; שבית-המשפט יחזור לדוקטרינה של אי-שפיטות בנושאים הקשורים בביטחון המדינה. קולות אלה מתעלמים מהמציאות הקיימת בישראל. אין לך תחום חברתי או תרבותי שבו השעון עמד מלכת בשנות ה-60 של המאה הקודמת, ולכן הקריאה לצמצם סמכויות ולחזור אל בית-המשפט של העבר היא נטולת בסיס ראוי. ללא עילת אי-הסבירות – שמשמעותה חריגה ממתחם הסבירות המסור לשיקול-דעתה של הרשות המבצעת – לא ניתן היה להעמיד בביקורת שיפוטית נושאי משרה שהתמנו למשרתם אף-על-פי שהוחלט על העמדתם לדין, ובית-המשפט היה מוצא עצמו נטול סמכות למלא את תפקידו המובהק בשמירה על החוק ועל שלטון החוק במוסדות השלטון. צריך לזכור שעד היום כל הפסילות שבהן פסל בית-המשפט אדם מכהונה בתפקיד ציבורי לא היו בשל זוטות או קפריזות, אלא דנו באנשים שעמדו לדין פלילי או היו מעורבים בעבירות פליליות הנוגעות לטוהר המידות. זאת, שלא כמו בדוגמה המביכה שהוצגה בימים אלה כאילו בית-המשפט יסכל מינוי של אדם למשרה כיוון שנימוסי השולחן שלו אינם ראויים. בית-המשפט אינו יכול להתעלם מכשלים משמעותיים במינויים בשירות הציבורי עד כדי פגיעה בשלטון החוק ברשות המבצעת. אין לנו אלא להצטער אם המנגנונים של הרשויות האחרות לא מנעו תופעות כאלה במסגרת סמכותן על-פי דין.

אילו קיבלנו את טענת אי-השפיטות בעניינים ביטחוניים התוצאה הייתה היעדר כל ביקורת על הכוח והעצמה המוענקים לרשויות הביטחון למטרות ראויות, שאין לעשות

בהם שימוש מופרז ולמטרות זרות. במציאות הביטחונית הקשה שאנו נתונים בה הסכנה אינה ערטילאית. כאשר כל מציאות חיינו מחייבת נקיטת אמצעים פוגעניים מטעמים מוצדקים – איך נמנע גלישה? התורה שפיתחה הפסיקה שלנו בעשורים האחרונים היא שאפשרה לקיים את הביקורת השיפוטית על שמירת החוק בקרב גורמי הרשות המבצעת ועל כך שלא תהיה פגיעה מעבר לנדרש בזכויות אדם, בכלל, ובקרב קבוצות חלשות, בפרט. בהפעילו ביקורת שיפוטית, בית המשפט ממלא תפקיד חיוני שהוא בגדר תפקידה של הרשות השופטת, ואין הוא פולש לתחומיה של הרשות המבצעת. הטענה כאילו הממשלה אינה יכולה לפעול, וכי ידיה כבולות בגלל הביקורת השיפוטית היא חסרת בסיס. כאשר ממשלה פועלת כדין, בגדר סמכויותיה ובמתחם שיקול-הדעת שלה, בית-המשפט לא יתערב בפעולתה.

גם הוויתור שוויתר בית-המשפט בעשורים האחרונים על הדרישה לזכות עמידה נועד לאפשר לו למלא את תפקידו: מי יעתור לבית-המשפט כאשר נחשפת פגיעה חמורה במנהל התקין ובאכיפת החוק אם לא גורם מהציבור? ההקפדה על שמירת החוק היא מענייניו של הציבור ולא של אדם מסוים מקרבו. אכן, לעתים יש ניצול לרעה של זכות הפנייה לערכאות, אך מקרים אלה נדחים על הסף. רק ארגוני זכויות אדם למיניהם הם שיכולים לעתור לבית-המשפט בעניינם של עובדים זרים שקופחו, או בעניינם של תושבי שטחים שקרקעותיהם נלקחו והופקעו לצורך בניית הגדר שהכרנו בה כצורך ביטחוני. מאחורי אותם ארגונים עומדים פרטים – אותם יחידים שאין בידם ובתנאי חייהם להגיע כיחידים לבקש סעד מבית-המשפט. כך באשר לתנאי העסקה של עובדים זרים, כך באשר לאמהות חד-הוריות, כך באשר לתושבי שטחים ועוד. טלו את זכות העמידה מהארגונים וקיפחתם מיעוטים קשיי יום הזקוקים לסעד מבית-המשפט. בית-המשפט פתח את שעריו כדי למלא תפקיד המוטל עליו מהיותו הרשות המפקדת על ההגנה על זכויות אדם ושמירה על שלטון החוק. הוא אינו מזמין את העתירות, כפי שהוטל בו דופי לאחרונה ללא כל בסיס, אך הוא קשוב ופתוח להן כשהעותר מצביע על עילה משפטית לקיום הליך של ביקורת שיפוטית. בימים אלה ישנה אפוא חשיבות מיוחדת להגנה על מעמדו ועל תפקידו המרכזי של בית-המשפט העליון במערכת השלטונית-משטרית שלנו.

חשוב להדגיש כי אין חולק בדבר עצם הצורך בעריכת שינויים מסוימים במערכת המשפט. העומס המוטל על בתי-המשפט הוא רב וישנו צורך לקדם שמיעה של משפטים, לזרז הליכים ולתת מענה לציפיות הציבור. הגשמתן של מטרות חשובות אלה מחייבת הקצאת משאבים, מצדיקה שקילת רפורמות מבניות ומצריכה חשיבה מערכתית קונסטרוקטיבית לטווח ארוך. מוסכם עלינו שככל מערכת, אף מערכת בתי-המשפט אינה מושלמת. היא מתקשה להתמודד עם העומס הרב ועם המטלות המתרחבות ומתווספות ומונחות כולן על כתפיו של ציבור קטן יחסית של שופטים. הפתרונות הדרושים הם דיוניים ולא מהותיים. בחלקם אנו מטפלים באופן נמרץ ככל שהדבר בידי המערכת

ובכוחה להתארגנות מנהלית, אך יש עניינים התלויים בתוספת משאבים מתאימים בשילוב עם תיקוני חקיקה ואף בשינוי מבני ובהעברת סמכויות. אם יינקטו צעדים אלה ניתן יהיה לשפר בצורה משמעותית ביותר את השירות שמערכת בתי-המשפט נותנת לציבור. תחת זאת אנו נחשפים בעת האחרונה להצעות חוק הצצות מדי יום במטרה להחליש את כוחה ועצמאותה של מערכת השיפוט – והכול בשם טיעון מטעה כאילו בית-המשפט בפסיקתו פולש לתחומיהן של הרשויות האחרות.

אין ספק כי על אף הבעיות הטעונות פתרון מעשי ומידי, לבתי-המשפט היה ונותר תפקיד מרכזי בהגנה על חוסנה של החברה בישראל באמצעות עשיית משפט צדק, בהגנה על זכויות אדם ובהגנה על חוסנה של הדמוקרטיה המהותית שעל יסודותיה הוקמה שיטת המשפט שלנו. חשוב שנזכור כי גם היום בית-המשפט העליון הוא המוסד השלטוני הזוכה לאמון הרב ביותר בקרב הציבור.

חשוב להדגיש שלא בית-המשפט העליון ולא המשפט בכללו יש בכוחם להשיג את היעדים האמורים ללא שילוב של מאמץ חברתי וחינוכי. בלא חינוך לערכי הדמוקרטיה, בלא עבודה חברתית, ציבורית, התנדבותית ומוסדית, בלא שילוב ידיים של המערכות השלטוניות והאזרחיות – לא תושג המטרה. לא על כתפיו של בית-המשפט בלבד, אך בלי פעילותו השיפוטית לא יהיה ניתן לקבוע את הנורמות הראויות שהחברה – על כל ענפיה – צריכה ליישם.

כדי להשיג את תכליות המשפט האמורות אנו זקוקים לכם – אנשי משפט צעירים, נמרצים וחדורים ברוח המשפט. לאלה החוששים מפני מספרם הרב של המשפטנים בישראל ומפני המספר הרב של המוסדות ללימוד משפטים אומר כי ריבוי אנשי משפט הוא מקור תקווה לכך שאלה יתפסו את מקומם הראוי במכלול התפקידים שהחברה נזקקת להם ויתרמו לביצור שלטון החוק, לתקינות המנהל ולאורח חיים שבו מוגן ביטחון הציבור ושלומם. כידוע לכם, לחינוך המשפטי הניתן במכללות ישנו גם תפקיד חשוב בפתיחתו של המקצוע המשפטי לקבוצות אוכלוסייה שונות שעד לשנים האחרונות היו דלתות המקצוע סגורות בפניהם מסיבות כאלה ואחרות, ולהעמקת ההיבטים המעשיים של החינוך המשפטי. לפיכך, כל עוד תשמרו על רמה מקצועית נאותה, תישמו כראוי את החינוך המשפטי שניתן לכם ותסייעו בקידום של ערכי המשפט – כל אחד על-פי דרכו ובמקום הימצאו במפת המקצוע, בתחומים משפטיים ובתחומים לבר-משפטיים – איני רואה הצדקה לביקורת הנשמעת על מספרם של לומדי המשפטנים. אין לי אפוא אלא לאחל לכם, בוגרים יקרים, איחולי הצלחה רבים. לכו בדרככם החדשה, עשו חיל, היו נאמנים לחינוך המשפטי שרכשתם, לחוק, למשפט ולצו מצפונכם. יהיו פיתחם ולבכם שווים, אהבו אדם והיו איש לרעהו אדם טוב יותר.